

Medya Çalışmalarında Medyumu İncelemek İçin Yeni Bir Yöntem: Medya Arkeolojisi**Semay Buket ŞAHİN**

Marmara Üniversitesi

İletişim Fakültesi, Radyo, TV ve Sinema Bölümü

İstanbul

semaybuket@hotmail.com**Özet**

İnsanlar çeşitli çağlar boyunca birbirleriyle iletişim kurmaya ihtiyaç duymuşlardır. Bu kapsamda endüstriyel gelişim ve teknolojilerin artmasıyla insanlar iletişimi geliştirecek yeni aygıtlar ve yazılım teknolojileri bulmuşlardır. Medyayı oluşturan aygıtlar ve bunların insanlara olan etkileri pek çok alan için inceleme konusu olmuştur. İnsanların kullandıkları iletişim aygıtlarını kronolojik olarak inceleme yönünden medya tarihi, insanların tarihin başlangıcından beri hangi nesnelere ve nasıl iletişim kurduklarını inceler. Fakat medya tarihi iletişim aygıtlarını insanların tarihsel gelişim sürecinde yardımcı birer öge olarak incelemiştir. İlkçağdan beri kitleleri etkileme yönünde medya teknolojilerine dair atılan ilk adımlar ve düşünceler ihmal edilmiştir. Medya arkeolojisi, iletişim aygıtlarını her yönüyle ele alan bir terimdir. pek çok farklı alanı bir arada kullanabilen yeni bir metodoloji, medya ve medyanın kitlesel kullanım olgusunu inceleyen yeni bir alandır. Bu çalışma Türk iletişim araştırmalarında medya arkeolojisinin nasıl bir metodoloji olduğuna örnek sunmayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Medya Arkeolojisi, Medya Tarihi, Teknolojik Determinizm, Medya Teknolojileri

A New Methodology for Studying the Medium in Media Studies : Media Archeology**Abstract**

Through many ages people needed to communicate with each other. In this context, with the increase in industrial development and technologies, people have found new devices and software technologies to improve their way of communication. The tools which construct the media and their impact on humans has been proposed area of research for many areas. Media history in terms of examining the communication devices that people use chronologically, examines what objects and how people have been communicating since the beginning of history. However, the media history examined communication devices as an auxiliary element in the historical development of people. The first steps and thoughts on media technologies which has been developing since the ancient times towards influencing the masses have been neglected. Media archeology is a new methodology that can use many different fields together. It is a new area that examines the mass use of media and media itself. This study aims to provide an example of what media archeology is in Turkish communication research.

Keywords: Media Archeology, Media History, Technological Determinism, Media Technologies

Giriş

İletişimi sağlayan aygıtlar günümüzde önüne geçilemez bir çeşitlilik göstermektedir. İnsanların birbiriyle etkileşimde bulunmak için kullandıkları aygıtların oluşturduğu iletişim

ağları ve insanların kullandıkları yöntemler kapsamında geliştirmeye devam ettikleri iletişim aygıtları incelenmesi elzem bir konudur. Modern çağın iletişim aygıtlarının getirdiği bu enformasyon karmaşası içerisinde, medya arkeolojisi devreye girerek dijital kültürün getirdiği hafıza kaybını engelleyerek bir kategoriye sokmuştur. Medya aygıtlarının sürekli değişim hâlinde olan ara yüzleri ve sistemsel kullanımları, dün ve bugün “ne”, “ne zaman” ve “nerede” olduğu sorularının zamansal, kuramsal ve düşünsel olarak yer değiştirmelerine neden olmuştur. İnsanların başlangıçtan beri geliştirdikleri iletişim odaklı aygıtları incelemek onları kullanımında ve çeşitli alanlarda etkilerini incelerken kolaylık sağlaması açısından bir kategori oluşturulmasına ihtiyaç duyar. Bu kapsamda medya tarihi, medya araçlarını yalnızca toplumların ilerlemesi kapsamında ele aldığı için yetersizdir. Medya arkeolojisi, insanların değil medya aygıtlarının oluşumunun tarihidir. Medyayı oluşturan aygıt ve yazılımlara dair araştırmalara yeni bir perspektif kazandırır. Medya tarihi gibi kronolojik değildir. Medya aygıtlarını ve insanlarda oluşturdukları alışkanlık ve etkileri inceleme amacıyla ele aldığı çeşitli konuları diğer alanlardan da faydalanarak inceler. Bu sebeple medya kapsamında incelemede bulunduğu alanlar kısıtlanılamaz ve farklı alanlardan medya teknolojileri ve kitlelerle etkileşimleri alanında faydalanabilir.

Medyayı oluşturan aygıtlar aslında insanlığın başlangıcından itibaren ortaya atılan pek çok düşünce, icat taslakları, kullanılma amacını yerine getirmeyen prototipler, yeterli görülmeyen icatlar ve bunlardan yola çıkarak geliştirilen ve kullanılmakta olan araçlardan oluşmaktadır. Medyayı oluşturan aygıtları detaylı olarak incelemek onların günümüzde nasıl insanın bir uzvu gibi kullanıldığını anlama ya da ileride medya ve insan ilişkisinin alacağı boyut konusunda öngörülebilir bulunma konusunda şimdi ve gelecekte yapılacak araştırmalar için sistematik bir çalışma ortaya koyar. Medya arkeolojisi, sadece medya anlamında geçmişini anlatarak değil, makine kavramının derinlerini kazıyarak medya kültürümüzün şimdide olağanlaşmış fakat teknik olarak temeli arkeolojik cihazların, artık kullanımda olmayan gömülü koşullarını ele almayı amaçlar. Medya arkeolojisini ve medya teknolojilerini teknolojik determinizm kapsamında ele almak ise her bir medyumun ilk iletişim icatlarının insanların birbiriyle iletişim kurmada duyu organlarını nasıl şartlandırdığını ve nasıl farklı anlama yöntemleri oluşturduğunu ortaya koymada etkilidir. Kitle iletişim araçlarının teknolojik değişiminin kitle kültüründe yarattığı etkiyi arkeolojik olarak araçların tarihsel kullanımına başvurarak gözler önüne koyar. Bu çalışma ile medya teknolojilerinin kronolojik bir sistemli çalışma ile toplumu oluşturma ve yapılandırma işlevini metodolojik olarak medya arkeolojisi ile gösterebilmek ve Türkiye’de medya arkeolojik olarak toplumun medya araçları ile etkileşimini gözlemleyebilmek amaçlanmaktadır.

Medya Arkeolojisi Nedir?

Medya Arkeolojisi terimi Jussi Parikka'nın Ebru Kılıç tarafından çevrilen "Medya Arkeolojisi Nedir?" adlı kitabı ile ilk defa ülkemizde yer edinmiş bir kavramdır. Fakat incelendiği zaman medya arkeolojisi kavramına daha önce sinema çalışmalarında yer verildiği gözlemlenebilir. Jussi Parikka, "Medya arkeolojisi" terimini ortaya koyan ve medya arkeolojik yöntemi geliştiren ilk kişinin 1981 yılında onu *Mémoires de l'ombre et du son: Une archéologie de l'audio-visuel* kitabında tanımlayan Jacques Perriault olduğunu söyler (Huhtamo and Parikka, 2011, s. 3). Medya aygıtları için "arkeoloji" terimini ilk kullanan kişi ise *Sinemanın Arkeolojisi (The Archeology of Cinema, 1965)* kitabıyla tarihçi C. W. Ceram olmuştur. Sinemanın gelişimi ve etkilerini incelediği bu kitapta "arkeoloji" terimi zamanında kitleyi büyük ölçüde etkileyen sinemanın köklerini araştırmak amacı ile ortaya çıkmıştır. Foucault ise *Bilginin Arkeolojisi (The archeology of knowledge, 1969)* kitabında, bilginin ya da enformasyonun kültürel ve sosyal güç ile harmanlanarak açıklanabileceğini savunmuştur. İçinde bulunduğumuz yüzyılın kültür ve sosyal güç birikimi ise teknolojik medyaya dayanmaktadır. Bu sebeple; Jussi Parikka medya arkeolojisini tanımlarken Ceram ve Foucault'un fikirlerinden yararlanmayı uygun bulmuştur. Medya arkeolojisi, bir metodoloji olarak teknolojik determinizm, medya teorileri, psiko-teknoloji, medya kuramları, medya tarihi gibi pek çok alanı kapsar. İnsanların, günümüz teknolojilerini birer uzuv gibi kullanmasının yanı sıra bu teknolojilerin geçmişini tanımasını ve böylece teknolojik bir bilinç kazanmasını amaçlar. Medya Arkeolojisi teriminde kullanılan 'arkeoloji' bildiğimiz anlamında arkeolojik bir kazı olarak değil, medyayı oluşturan aygıtların katmanlarını ayırtmak anlamında kullanılmıştır. Medya arkeolojisi medyayı oluşturan aygıt ve teknolojileri geçmişten gelen hâllerıyla birer arkeolojik katman gibi görmektedir. Geçmişin tuhaf icatları, gerçekleştirilememiş alet fikirleri ve bilimsel teknolojik araştırmaları olmadan medya teknolojilerinin bugün yerleştiği ana konuma gelmelerinin imkansızlığı konusundaki görüşler bu terimin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu alanda, çalışmaları incelenen iletişim bilimcilerden Siegfried Zielinski (2008), *Deep Time of the Media* kitabında, iletişim aygıtlarının neden katmansal olarak bir arkeoloji kapsamında değerlendirilebileceğini James Hutton ve çalışmalarına değindiği bölümde ele alır.

18.yy'da yaşamış, olan Hutton, zengin bir İskoç tüccarın oğludur ve yeryüzünün ne kadar eski olduğu merak konusu iken herhangi bir enstitüye bağlı olmadan kendi çalışmalarını sürdürerek *The Theory of the Earth* kitabını yayınlamıştır. Zielinski'yi çalışmalarına iten düşünce, Hutton'un bu kitapta dünyanın katmanları ile ilgili bulduğu teorinin zamanımızda kitle iletişim araçlarına uygulanabilir olmasıdır. Hutton, dünyayı belirli bir döngü içinde

kendini yenileyen bir makine (bir araç) olarak tanımlar (2008, s. 4). Aynı şekilde bugün, ortaya çıkan bütün teknolojik icatlar ve medya teknolojileri geçmişte temeli atılmış fakat geliştirilmesi gereken düşüncelerin zaman içinde dönüşüme uğramış ve kendi kendilerini ortaya atıldıkları temel değişmeden farklı insanların elinde yeniden geliştiren mekanizmalara sahip makinelerdir. İletişim bilimleri alanında yapılan çalışmalarda uygarlık tarihindeki gelişmeleri iktisadi değil, iletişime odaklı şekilde ele almak isteyen Kanadalı İletişim tarihçisi Harold Innis de ilk defa bu incelemeye matbaanın gelişiminden değil tarih öncesi yılları ve bu yıllarda insanlar arasında iletişimi sağlayan aletleri inceleyerek başlamıştır.

Medya Arkeolojisinin ortaya koyduğu önemli görüşlerden biri de teknolojik gelişmelerin ne kendiliğinden güvenilir biçimde ortaya çıktığı ne de daima nihai olumlu bir sonuç oluşturduğu olmuştur. Böylece medya araştırmalarında medeniyet, modern teknoloji ve teknolojinin doğru orantılı gelişimini incelemek gerekliliği doğar. Geçmiş çağlarda da insanların ortaya koyduğu fikir ve çalışmalar da göz ardı edilmemelidir. İnsanların araçlarla iletişim kurma yöntemleri oluşturmaları ve kullanım alışkanlıklarının eski çağlara kadar uzanmaktadır. Toplumun insan ve medyum ilişkisinin elektrik elektronik çağları öncesinde de kitleleri ve alışkanlıkları şekillendirici nitelikte olduğu çeşitli iletişim bilimcilerin araştırmaları sonucunda gözlemlenmiştir.

Medya arkeolojisi yöntemiyle eski çağlardaki medya teknolojileri incelendiğinde yazı ve yazı sistemleri hem hesap yapmada hem insanların arasındaki iletişimi ve ticareti sağlamada kullanılan, geleneklerini ve kültürlerini sonraki nesiller için kaydetmelerini sağlayan, düşünceleri iletmede ve kitleleri ortak bir düşüncede birleştirmede kullanılan ilk kitle iletişim teknolojileri olarak görünmektedir. Bu iletişim aletleri, günümüzde kullanılan radyo ve televizyon programları ile oldukça benzer işlevde kullanılmıştır. Kitle iletişimini sağlayan medya teknolojileri o dönemlerde insanların yazmak için kullandığı eski aletler ve yazım araçlarını görülür. Bu radyo ve televizyon programlarını dinlemek ve izlemek için kullandığımız radyo televizyon ve modern yüzyılda bunlardan daha sık kullanılmakta olan bilgisayar, tablet ve akıllı telefon gibi kitle iletişim teknolojisi ara yüzlerine benzetilebilir. Yazının bir teknoloji olması ile ilgili Walter Ong, özellikle alfabeli yazının bizleri araç kullanımını öğrenmeye zorunlu kıldığı için bir teknoloji sayıldığını öne sürmüştür. Ona göre yazının karşısında matbaa ve bilgisayar yalnızca sözü işleyen yazının birer uzantısı olarak kalmışlardır (Ong, 2014, s. 101). Ancak medya arkeolojisinde her iletişim teknolojisi kendinden önce gelen teknolojilerden etkilenir ve yeni teknolojiler de eskilerin uzantısı olabilir. Hiçbir icat kendi başına yararsız değildir, yararsız prototipler bile gelecekteki icatlara temel oluşturabilir. Buna dair örneklemelere ilerleyen bölümlerde başvurulacaktır.

Eski Uygarlıkların Önemli İletişim Sistemleri ve Kitlelere Etkileri

İnsan topluluklarının yerleşik yaşama geçmesinden itibaren gösterdikleri zihinsel gelişim ve bunu yansıtmaya biçimleri oldukça progresif bir gelişme göstermiştir. İlk insanların düşünsel gelişimleri doğadaki nesnelere yaptıkları aletler sayesinde gözlemlenebilir. Bunları ise yaşamsal ihtiyaçlar için yarattıkları aletler ve iletişim kurmak için kullandıkları aletler olarak iki gruba ayırabiliriz. Alet gelişimini iletişim gereksinimini arttırarak göçebe bir toplumdaki yerleşik bir topluma geçen insan toplulukları arasında anlaşma aracı olarak “konuşma dili” ortaya çıkartmıştır. Dilin ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli varsayımlar olsa da, ilk çağlarda kesin olarak sözlü bir iletişim olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Dilin gelişimi insanın evrimi ile doğru orantılı olarak gerçekleşmiştir. Yazı ise insan-alet ilişkisinin üst noktasıdır. İnsan doğayı taklit ederek (mimesis) kendisini geliştirmiş ve etrafını anlamlandırma süreci de onun dile ihtiyacını doğurmuştur. İnsanlar başlangıçta iletişim kurmak için ya yalnızca nesnelere (*quipu* sisteminde kullanılan ip gibi) ya da bunlardan oluşturdukları aletlere ihtiyaç duymuşlardır. Zamanla bu gereksimi karşılamak için nesnelere yeterli olmaması sebebiyle farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Bugün kullandığımız yazı, insanın etrafındaki nesnelere ile olan ilişkisinin bir sonucudur. Bu anlamda ilk olarak etraftaki nesnelere anlamlı hâle getirmek iletişimin oluşmasını sağlar. Kanadalı iletişim bilimci Marshall McLuhan, “araç mesajdır.” der. Bu sözün antik çağlarda kullanılan karşılığı yazıdır. Ancak yazı olarak belirttiğimiz nesne ve betimlemeler ilk çağda rastgele oluşturulan herhangi bir çizim, resim değildir. Belirli bir anlamı olmalıdır. İlk çağda alfabeden önce kullanılan yazı sistemleri olan resim yazı sistemlerini normal bir resimden ayıran fark da burada yatmaktadır (Alparslan, 2009, s. 55). İlkel sanatçılardan biri bir geyik resmi çizerse, bu yazı olmaz. Bu ancak basit bir sanat eseri olabilir. Ancak, belli bir yerde geyiklerin bulunduğunu keşfedip buranın iyi bir avlanma yeri olduğunu diğer insanlara iletmek için bir kayaya geyik resmi çizerse bu resim sanat eseri anlamını kaybeder ve tıpkı McLuhan’ın belirttiği gibi bu bir mesaj olur (McLuhan, 1967, s. 44).

Resim yazı sistemlerinin en bilinen örneği Mısır Hiyeroglifleri’dir. Burada çeşitli resimlerin yanı sıra yarım daire, üçgen, dalga vb. semboller de kullanılmıştır. Yazının coğrafyası doğudan batıya ve tekrar doğuya doğru gelişip değiştikçe, resim-yazının değişerek sembolere dönüşmesiyle, sembollerin de zamanla “fonetizasyon” a uğramasıyla (bire ses olarak okunmaya başlanmasıyla), sesleri temsil eden semboller olarak bugün bildiğimiz alfabe’yi oluşturmuşlardır (Bahar, 2015, s. 28). Uygarlık Çağı alfabeden sonraki dönem olarak sınıflandırılır. Fakat resim yazının kullanıldığı dönemlerde bile yazı, kültürü yansıtırma ve koruma alanında etkili bir icat olmuştur. Mısır’a özgü iletişim araçları ilk olarak taş ve

papirüs olmuştur. Bu araçlardan taş, hükümdarın siyasi gücünü simgeleyen pahalı ve zahmetli bir iletişim yöntemi olarak kullanılmıştır. Papirüs ise ilk kullanılmaya başlandığı zamanlar doğrudan doğruya olayları, inançları ve tarihi kaydetmek üzere din adamları ile bağlantılı bir araç olarak kullanılmıştır. Diğer uygarlıkların hukuki, ticari, felsefi kullanımlarının aksine Mısır uygarlığı için yazı din ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu ise ülkede zamanla dini monarşinin yükselişine bir zemin hazırlamıştır. Mısırlıların zamanla taştan papirüse geçmesi düşüncelerinin daha rahat yazılmasına olanak vererek ilgiyi, dikkati ve düşünmeyi canlandırmıştır. Bu değişim ise beraberinde toplumsal devrim ve hitabet sanatının coşması ile dinsel yazı yerine laik yazının geçişini getirmiştir. Taşa olan bağımlılıktan papirüse olan bağımlılığa geçiş ve beraberinde getirdiği değişim sonrası Mısır, dışarıdan gelen saldırıların arttığı bir döneme girmiştir ve çok geçmeden yenik düşmüştür (MÖ. 1660-1580). Bu dönemde bir iletişim aracı olarak yazının işlevi kültürün kendisini korumasına yöneliktir. İstilacıların fatihleri ister istemez hiyeroglif yazıyı ve Mısır geleneklerini benimsemek zorunda kalmışlardır. Bu ise Mısır halkının toplumsal yapısını korumasına ve çok geçmeden istilacıları topraklarından atmalarına olanak tanımıştır (Innis, 2006, s. 43-46).

Yazı ilk medeniyetlerde ticaret, hesaplama ve antlaşmalarda kullanılmaktayken, zamanla insanların sözlü iletişimi aktardığı bir “*medyum*” (Lat. iletişim aracı) hâline gelmiştir. Bu şekilde medyum olarak kullanılan yazının izlerini en belirgin şekilde antik medeniyet kültürünün temeli Eski Yunan yazılarında görmek mümkündür. İlk başta Fenikeliler aracılığıyla deniz ticareti ile taşınan bu yazılar, Samilerin kullandığı sessiz harflerin, Yunanlılar tarafından sesli harfler gibi kullanılıp kullanılmayacakları sınılandıktan sonra (dilleri için sesli harfler vazgeçilmez olduğu için) kolayca anlaşılabilir semboller hâline getirilerek kendi dillerine uygulanmıştır (Innis, 2006, s. 105). Bu alfabe, o döneme kadar Yunanlıların oluşturmuş oldukları zengin sözlü kültür ile birleşerek Yunan Edebiyatının temelini atmıştır. İnsanın düşünsel gelişimini yansıtabilmesi de bu zengin sözlü kültür sonucunda gerçekleşmiştir. Innis’e göre sözlü kültür ya da sözlü gelenek, reddedilemez bir doğal yetkinliğe sahiptir.

Medya arkeolojisi, kitle teknolojilerinin ilkçağı ile ilgilendiğinde bu ilkçağ tarihsel olarak ana "ilk" anlamı ile kullanılmamıştır. Buradaki “ilk” tekno-epistemolojik, yani tarihte teknolojik olarak devrim sayılan araçların bilgisine dayanan, kitle iletişim araçlarının altında yatan konudan konuya atlayan düzensiz yapıları betimlemek amacıyla kullanılmıştır (Ernst, 2011, s. 152-153). Medya arkeolojisi kapsamında yazı, insanları bir araya getiren onların anlamlı bir bütünlük oluşturmasını sağlayan ilk teknolojik buluştur. Yazı ve yazının kullanılmasını sağlayan aletler, o zamana göre oldukça yeni, teknolojik birer gelişmedirler.

Bu anlamda teknoloji kelimesini etimolojik olarak incelediğimizde Yunanca “tekhne”, sanat, zanaat gibi anlamları karşılarken sonuna konulan “-loji” grekçe logos kelimesinden yani “söz, bir şeyin bilgisi” gibi anlamlardan türemiştir (Alvarez, 1999, s. 403). Yani bir uğraşın, bir zanaatın bilgisidir. Alfabe teknolojisinin, güçlü bir sözlü gelenek ile karşılaşması kullanıldığı toplumun diğer az gelişmiş sözlü kültüre sahip medeniyetlerden ya da sözlü kültürü din üzerine yoğunlaşmış kültürlerden daha farklı bir konuma getirir. Nesilden nesle aktarılmış bu zengin sözlü geleneğin yazı ile doğrudan doğruya aktarılması onun toplumsal yapıya hızla adapte edilmesini sağlayarak diğer medeniyetlerin geçirdiği dini ve askeri aşırılıklarından kaçınılmasına yardımcı olur (Innis, 2006, s. 95).

Yazı, sözlü kültürün bir araç yardımı ile gelecek nesiller için somut olarak kaydedilmesini sağlamıştır. Dışsal belleğe ve sözlü iletişime dayalı şeyler yazı sayesinde korunabilme olanağı taşır. Hatırlanması gereken şeyler cümleler ile muhafaza edilir. Yazının sıklıkla kullanılması insanın algılama sürecini değiştiren ilk evrimdir. İnsanın kavrayış süreci ve kültür üretimi yazı ile değişime uğramış, insanlar zihinlerindeki şeyi yazı araç gereçleri sayesinde kalıcı bir yüzeye kaydederek “düşünme” eylemi üzerine yoğunlaşma olanağı bulmuşlardır. Yunanlıların geliştirdiği fonetik alfabe, sesi görünür biçimde indirgeyen yazı sistemlerinin en esneğidir (Ong, 2014, 112). Yunanlıların, alfabeyi düşüncelerini aktarmak amacıyla kullandıkları bir iletişim aracı hâline getirmelerinde alfabenin konuşma diline uyumlu olması oldukça büyük bir önem taşımıştır. Alfabenin görece olarak basitliği, yazıcılığın uzmanlık gerektiren bir meslek olarak gelişimini durdurmuş ve buna bağlı olarak din adamlarının eğitim üzerinde hakimiyet oluşturmasını engellemiştir. Yunanlıların tanrılara bakışının mekanik olması (neden-sonuç ilişkisine dayanması) da dini ve askeri yetkilendirmeyi sınırlanmış, daha sonraki dönemlerde doğanın doğal nedenler kapsamında açıklanmasına öncülük ederek bilim ve felsefeyi oluşturmuştur (Innis, 2006, s.110).

Edebi yazıyı Greklerden alan Romalılar ise onu toplumsal yapıları içerisinde yeniden şekillendirerek farklı bir anlam vermişlerdir. Romalılarda kendilerine ait edebiyat ve kültür, yazma, Romalılara ait çeşitli terimler oluşturma yoluyla yaygınlaşmıştır. Romalılar, ilk olarak savaşta yenik düşen yunan kolonileri sayesinde Hellenizm etkisine girmişlerdir. M.Ö. 272’de Livius Andronicus tarafından ünlü Grek destanları Ilyada ve Odysseia destanları Latinceye çevrilmiştir. Çeşitli Grek eserlerinin ve tiyatro oyunlarının Latinceye çevrilip yavaş yavaş Romalıların kültürünü oluşturması sürecini başlatmıştır. Roma’da MÖ. 500 yılından MÖ.100 yılına kadar yazılı kültür, söz sanatlarının yazıda kullanımı ve yazının gündelik dil ile aynı işlevde kullanılması amacıyla sadeleştirilerek düz yazı hâline gelmiştir. Diğer bir anlamı ile; “yazılı konuşma sözlü konuşma ile eşitlenmiştir.” (Innis, 2006, s. 151). Romalılar, yazı

teknolojisini siyasi anlamda faydalı bularak benimsemişlerdir. Roma İmparatorluğunun, özellikle “Altın Çağ” olarak adlandırılan (M.Ö 43-42’den itibaren başlayan) Augustus’un hakim olduğu ve edebi ve siyasi pek çok olayın yaşandığı döneminde, yazılı kültürü oluşturan edebiyat ürünlerinin kitleleri kontrol etmede nasıl güçlü bir rol oynadığını bu anlamda inceleyebiliriz. Gaius Iulius Caesar’ın ölümünden sonra toplumun içine düştüğü buhran ve yozlaşma döneminde başa geçen, Octavianus (sonradan kutsal anlamı taşıyan ‘Augustus’ ünvanını almıştır) bozulmakta olan Roma toplumunu bir araya getirmek, toplumsal düzeni sağlamak ve yeni yasaları uygulamaya koymak için yazılı edebiyatı bir araç olarak kullanmıştır.

Romalıların “Mos Maiorum” u kendilerinden önce yaşamış imparator ve kurucuları birer tanrı olarak görüp onurlandırmaya ve erdemliliği Romalı bir bireyin temel karakteristiği sayarak önce atalara, sonra devletin temel kurumu olarak aileye ve son olarak Roma tanrılarına ve devlete sadakate dayanan bir dindir (Cicero, De Inventione, 2.65-66). Halkın Romalı değerlerine sahip çıkmasını sağlamak ve Roma İmparatorluğunu kutsal bir kuruma dönüştürmek için, Augustus, emrindeki memurlardan biri olan Maecenas’a döneminin yazar ve şairlerini bir araya getirmesi için bir bütçe vererek bu yazarlar yardımı ile Roma’nın “Mos Maiorum” dinini canlandırmaya çalışıp, böylelikle toplumu içinde bulunduğu kaostan çıkartmayı amaçlar. Augustus’un edebiyat yolu ile toplumu bir hizaya getirmek için kullandığı medya teknolojisi edebiyat ve onun bireylere ulaşma ara yüzü yazı olmuştur. Bu metinlerin açık bir meydana çeşitli bayram ve törenlerde halk huzurunda okunması, sözlü kültürün hâlâ baskın olduğu bir toplumda daha kolay yayılabilmesine ve anlaşılabilmesine yardımcı olmuştur. Augustus ve Maecenas’ın halka ulaşmak için kullandıkları yöntem 20.yüzyıl Almanya’sında Hitler ile Goebbels’in kullandığı yöntem olarak hitabete ve medya teknolojisi olarak Radyo sistemlerine (1933) benzetilebilir. Günümüzde de modern teknolojiler, özellikle televizyon, siyasetçiler için bir propaganda aracı olarak kullanımını sürdürmektedir. İletişim tarihi üzerine çalışmaları bulunan Harold Innis’e göre imparatorlukların örgütlenişinin izlediği iki model vardır. Bunlardan biri; mekanın ele geçirilmesi yöntemiyle izlenen askeri modeldir. İkincisi ise; dinsel ve zamanın ele geçirilmesiyle ilgili olan modeldir. Augustus’un da izlediği bu modele göre teokratik (dine dayalı) imparatorlukları izleyen medya dayanıklıdır ve bu medya ezeli-ebedi yaşam ve sonsuz hanedanlar gibi kavramları destekleyerek kitleleri örgütler (Innis, 2006, s.12). Roma imparatorluğu toprakları genişledikçe kendi benliğini kaybetmemek için medyayı bir toplumu örgütleme mekanizması olarak kullanmıştır.

Medyanın kitle ile ilişkisinin kökenlerinin yanı sıra icatların adlandırılmalarının kökenlerini de eski dönemleri inceleyerek bulmak mümkündür. Zielinski, araştırmalarında, kendi zamanının dışında olan yani medya tarihine göre teknik ve medya icatları olarak fiziksel icatlarından daha önce düşünülmüş vakitsiz medya ve makineleri, içinde buldukları yüzyılda fiili dünyanın sunduğu imkanların dışında, birer eskiz ya da model olarak kalıp hiçbir zaman doğmamış medya teknolojilerini ve medya tarihindeki icatların temelini oluşturan unutulmuş fikirleri ele almıştır. Zielinski, imgelerin yarattığı gösterge ve imajdan ziyade insanların görsel algılamasını değiştiren araçların gelişimi ile ortaya çıkan sistemleri incelemiştir. Bu konuda ele aldığı ilk isim Empedokles'tir. Empedokles ile algılama olarak sesin nasıl görselliğe üstün geldiğinden bahseder. Empedokles, bilimin temelindeki atom teorisine benzer bir teori ortaya atarak ilk kez maddelerin taneciklerden oluştuğunu ve bunların sürekli bir hareket ile birbirlerine dönüşerek insanlarda farklı algılar yarattığını savunmuştur. Empedokles, kendi zamanında aynaları inceleyerek, organizmaların gözle görülmesi ile oluşan "görüntü" (vision) kavramının temelinde ateşin harekete geçirici bir güç olduğunu düşünmüştür. Demokritos; Empedokles'in parçacık teorisini genişleterek maddelerin arasındaki boşluğun (void) iletkenlik sağladığını onu ilk kez "medyum" olarak adlandırarak ortaya koymuştur (Zielinski, 2008, s. 50-51). Zielinski'nin medya arkeolojisi kapsamında görüntü oluşumu ile ilgili bu ilk fikirler incelemesinin amacı günümüzdeki televizyonlarda görüntünün nasıl oluştuğunu daha kapsamlı biçimde tarihsel bir metodoloji ile incelemiştir. Bu icat ise etimolojik olarak 'teleskopos' ve 'vision' kelimelerinden, uzaktan görüntülenen şeyi ileten araç olarak kullanılmıştır (τῆλε – σκοπός ": çok uzaktaki şeyi görüntülemek) (2008, s. 91).

Medyaya Darwinci Bir Yaklaşım: Kullanılan Uzuv Gelişir, Kullanılmayan Körelir ve Kaybolur

Medya arkeolojisi, yalnızca bugün kullandığımız iletişim aygıtlarının atalarına yönelik bir yaklaşım değildir. Medya arkeolojisi, bizleri arkeoloji terimi kapsamında iletişim için düşünülen yöntemler, icat taslakları ve ihtiyaç duyulmayan makinelerin bulunduğu modern makinenin altını kazıdığımızda ortaya çıkan fikir ve alet mezarlığında gezinmeye davet eder. Bunların bugün kullandığımız iletişim araçları ve sistemlerinde ne kadar büyük önemi olduğunu gözler önüne serer. Bizlere medya tarihinin içinde kaybolan *a priori* yi sunar. Bu anlamda iletişim bilimcilerin medyaya dair fikirleri önem taşımaktadır. Günümüzde medyanın geldiği konum ve kitlelere etkileri yönünde başlangıçtan beri ortaya atılan pek çok görüş bulunmaktadır. McLuhan insanın teknolojik aygıtlar ile ilişkisini grek mitleri üzerinden yorumladığı bir yazısı bunun örneklerinden biri olarak, Narkissos olarak Narkosis (Narcissus

as Narcosis) gösterilebilir. Yunan mitolojisinde Narkissos, genç bir adamdır, suda kendi yansımasını görmüş ve etkisinden çıkamayarak o su birikintisinin yanından ayrılamamıştır. Bu sırada ondan hoşlanan bir su perisi olan Ekho onun sesini yansıtarak bir an için dikkatini cezp etmiştir. Ancak Narkissos kendi imajının etkisinden çıkamayarak bulunduğu yerde açlık ve susuzluktan yaşamını yitirir. McLuhan, Narkissos'u doğrudan insan deneyimi ile özdeşleştirir. Narkissos kelimesini Grekçe "narkosis" yani "uyuşma" kelimesinin kökenine benzetir. Genç Narkissos, sudaki kendi yansımasını başka biri zannetmiştir. Kendisinin bu ayna benzeri yüzeyde yansıması, kendi kendisinin bir uzvu ya da tekrarlanmış imajı hâline gelene kadar algılamasını uyuşturmuş, bulandırmıştır. Hikâyedeki su perisi Ekho ise, onu konuşurarak ona kendi benliğinin parçalarını sunmuş, esas olanı hatırlatmıştır. Fakat çabası nafiledir. Narkissos çoktan uyuşmuştur. Kendini kendisinin uzantısı olan bir nesneye kaptırmıştır ve kapalı bir sistem hâline gelmiştir (McLuhan, 2010, s. 45). Günümüzde insanın kendi yarattığı teknolojik aletler ve yazılımlar ile ilişkisi de böyledir.

Medya aygıtları insanın bir uzvu hâline gelmiştir ve Darwin'in evrim çalışmalarında ortaya koyduğu gibi bu uzuv kullanıldıkça kitleler tarafından daha ön planda tutulmakta ve yaygınlık kazanmaktayken kullanılmadığı ya da topluma belirli bir işlev kazandırmadığında unutulmaya ve kaybolmaya yüz tutar. Buna örnek olarak daktilolar verilebilir. Henry Mill, 1714 yılında "bir makine ya da yöntem olarak yazma esnasında harfleri birbiri ardına sürekli basarak matbaadan ayırt edilmeksizin düzgün ve hatasız oluşturma özelliğine sahip" daktilo icadının patentini almıştır (British patent, no.395). Gutenberg'in önceden oluşturulmuş eserleri yeniden üretim ve çoğaltma üzerine ortaya çıkarttığı matbaanın yanında Mill'in metni üretmek üzerine oluşturduğu bu yeni icat, patentte ifade edildiğinden çok daha işlevseldir. İngilizce "typewriter" (daktilo) kelimesi hem bir alet olarak daktiloyu hem de daktilo yazan kadınları işaret etmek için kullanılmıştır. Daktilonun kullanılmaya başlanması hem yeni bir yazı oluşturma formatını hem de kadınların çalışabilmesi için yeni bir iş alanını beraberinde getirmiştir. Kadınlara tek tek harfler öğretilerek bir eğitim reformu oluşmuştur. 1859 yılı takribî Amerikan kadın sendikaları tarafından kadınlar için daktilo yazıcı olarak kadrolar açılmıştır (Kittler, 1999, s. 183-184). Daktilo, eğitimi ve dolayısı ile kültürü etkileyen bir teknoloji olmasının yanı sıra, toplumun tamamına ulaşmayı hedefleyen ilk medya teknolojisidir. Beyin fizyolojisi açısından dil, mekanik bilginin kaydedilerek kullanım anında geri bildirimini döngüsü olarak çalışır. Tıpkı dil gibi teknolojik araçların bilgisi de beyinde bir yer edinir ve tekrar kullanıldıklarında araçların bilgisi bir döngü hâlinde kendini tekrarlar (Kittler, 1999, s.189). Daktilo, yazma eylemini el ile yazmanın esas boyutundan koparmıştır. Bu sayede yazmanın gerçeklikle ilişkisini de ayırmıştır. Öte yandan, daktilo ve/veya bugün

kullanılan şekliyle klavye yazısı görüntü ile iletişim kurabildiğimiz bir çağda yazma eylemini korur, yazılmış olan bir şeyi kağıda bastırarak onun fiziksel gerçeklik kazanmasını sağlar. Bugün yazma eylemini elle yazmaktan daha kolay hâle getirdiği için daktiloyu oluşturan bilişim teknolojilerinde evrimleşerek bugün kullandığımız klavye teknolojisini oluşturmuştur. Öte yandan ‘daktilo’ kelime ve kullanım olarak unutulmaya yüz tutmuştur. Teknolojik açıdan daktilonun klavyenin atası olarak gösterilebilmesi, medya arkeolojisinin temelindeki yenide eskinin oluşumu ve eskide yeninin aranabilmesi özelliğidir. Hikayeye bir diğer taraftan baktığımızda ise, insanın teknolojik medyumunu kendi yarattığı fakat içinde kaybolduğu bir uzuv olarak görmesi günümüzde kitlesel kullanımlar için çok geçerli bir görüştür. Bu konuya değinmeden önce medya arkeolojisinin bahsettiği görsel kültür ve bunun toplumda edindiği yerden bahsetmek uygun olacaktır.

Görsel kültür, insanın gözlem yeteneğinin getirisi olan ontolojik ve epistemolojik birikimin kişinin modernite boyunca görme biçimlerinin kökenlerini varsayımlar ile yönlendirmesiyle oluşan kültüre özgü deneyimlerdir (Jenks, 2002, s. 5). Görsel kültürün medya ile ilişkisi resim ve kitabın ilişkisi ile iç içe başlamıştır. Pek çok kitabın tezhip edilmesi ve resimli hâle getirilmesi dolaylı olarak iki medyumunu bir araya getirmiştir. Medyanın görsel ve anlamsal olarak çeşitlenmesi, sonraki dönemin birden fazla duyuya hitap eden ürünlerinin de yalnızca görsel konsepti ele alan bir medyumda değil aynı zamanda görsel konsepti kapsayan diğer medya içinde de “görsel kültür” kapsamında değerlendirilmesine neden olmuştur. Resim, fotoğraf, film ve televizyon görsel kültürün medyalarıdır (Walker & Chaplin, 1997, s. 24-25).

Günümüzde görsellik yalnızca televizyon ve sinema sistemleri gibi fiziksel ara yüzlerle değil aynı zamanda yazılımsal sistemlerle de ilişkilidir. Görsel kültür, gerçeklikle iç içe geçmiştir. Dokunmatik ekranlar görsel olmanın yanı sıra, haptik (dokunsal) ara yüzler insanların teknolojik aygıt kullanma alışkanlıklarını yeniden yapılandırır. Playstation, Xbox gibi görsel oyun sistemleri ise sesin yanı sıra hareketi de kaydedebilmektedirler. Görsel teknoloji aygıtlarını izleyebildiğimiz gibi bir görüntüyü geriye alma özelliği ile bizi zamansızlığa alıştırmaktadırlar. Bu sebeple, dağılmış medya ortamlarının, duyular ile medya arasındaki ilişkileri yeni biçimlerde kavramlaştırmamızı talep ettiğini gittikçe daha fazla dikkate almamız gerekir. Yeni teknolojik sistemler, sanal gerçekliği (virtual reality) zenginleştirme çabası ile insanın gerçeklikle arasındaki bağlantıyı kurmasını sağlayan ara yüzü yavaş yavaş ortadan kaldırmaktadır. Sanal gerçeklik, insanın gerçeklik algısı ile iç içe geçer. Bilişsel ve algısal yetelerimiz, bizi ölçen, tepki veren ve bizi araştıran “akıllı ortamlarda” yeniden eğitilir. Medya değişimi bizim düşünce biçimimizi yalnızca geleceğe

değil geçmişe dair de farklı olarak oluşturmaya zorlamıştır (Parikka, 2017 [2012], s. 37). Umberto Eco, 21. yüzyılın devamını ‘Medio Evo Prossimo Venturo’ (Yakın Geleceğin Ortaçağı) olarak tanımlamıştır (2018, s. 16). Ancak, esas ortaçağ hızlı nüfus düşüşü, şehirlerin terk edilişi, köylerde yaşanan kıtlık, iletişim güçlükleri, Roma yollarının ve posta yollarının çöküşünü, merkezi denetimin zorlaşması gibi zincirleme bir nedensellik sonucu yaratılırken yakın gelecek ortaçağına doğru yol alan günümüzde ise tam tersi bir süreç yaşamaktadır. Ona göre gelecekte aşırı ölçüde artan iletişim ve ulaşım olanaklarından yararlanan aşırı kalabalık bir nüfus ve bunun sonucunda oluşan aşırı etkinliklerin günlük yaşamı yaşanması zor bir duruma sokması yeni ortaçağı yaratan bir problem olarak ortaya çıkmaktadır (Eco, 2018, s.25).

Medya arkeolojisi, duyar ve bunların medya teknolojik durumlarına ilişkin karmaşık tarihsel değerlendirmeye iç içe geçme biçimlerini inceler (Parikka, 2017 [2012], s. 33). Bu yönden de teknolojik determinizmin teknoloji ve toplumsal değişim araştırmalarına ışık tutan faydalı bir alandır. Medya arkeolojisi yöntemleri sadece geçmiş değil, makinenin içini de kazıyarak, medya kültürümüzün şimdiki gömülü koşullarını ele alırlar (Parikka, 2017 [2012], s. 176). Medya arkeolojisi açısından teknolojik determinizmin temelindeki iletişim teknolojileri belirli bir coğrafyada sosyal iletişim yöntemleri kültürü oluşturmada etkilidir, çünkü toplumun benliğine göre şekillenir. Eski edinilen teknolojik bilgiler, yeni araç ve kullanımlar ışığında toplumu şekillendirici ve ihtiyaçlar neticesinde toplum tarafından belirlenimci bir yapı kazanmıştır. Teknolojik determinizm kapsamında kitlelerin sosyal ve kültürel yapılarını etkileyen bir medyum olarak sinema ve radyonun devamı olarak görülen televizyon verilebilir. Televizyon, özellikle II. Dünya savaşından sonra uzaktan izlemeye (tele-visual) dayalı kitle iletişim aracı olarak çabucak özel aile hayatının kurucu bir uzantısı hâline gelmiştir (Zielinski, 1999, s.11). Teknolojisi değişmekle beraber bugün televizyon ve sinema hâlâ kişilerin bir araya gelmek için kullandıkları bir medya teknolojisi durumundadır. Birlikte zaman geçirmek için bir film izlemek ya da televizyona önceden kaydedilmiş bir diziyi izlemek günümüzde televizyon teknolojileri sayesinde evde, konfor alanımızdan çıkmadan mümkündür. Konu olarak televizyonun içeriğine baktığımızda ise, insanların ilgi alanlarına göre zamanında basım ürünlerinin farklılaştığı gibi günümüzde de televizyon programlarının bu nitelikte çeşitlendiğini görürüz. Televizyonun başlangıçta belirli konular kapsamında şekillenirken günümüzde bu şekilde varyasyonlarının oluşması pek çok iletişim bilimcinin ve sosyologun da kitleleri etkilemesi yönünden dikkatini çekmiştir. Umberto Eco, 1985 yılında basılan ‘‘Sahteliğin Savaşı’’ adlı kitabında bu yönden televizyonu ikiye ayırır: paleo- televizyon ve neo-televizyon. Eco’nun ‘‘paleo-televizyon’’ olarak adlandırdığı

televizyon daha çok televizyonun ilk ortaya çıktığı dönemlerde benimsediği öğretici rolü ve sınırlandırmaları kapsar. Bu bakımdan televizyon pedagojik ve didaktik amaç taşıyan bir medya teknolojisi olarak görülmüştür. Bu durum özellikle tartışma ve yarışma programlarında görülür. Paleo- televizyonun pedagojik ve didaktik kapsamında tartışma programları televizyonun “yüksek kültür”üne hitap etmektedir. Televizyondaki tartışma programlarına katılan kişiler yüksek kültüre mensup olarak toplumu aydınlatıcı işleve sahiptirler. Neo-televizyon ise, daha çok sponsorlar ile kendisini tanıtan ve izleyicilere çeşitlilik sağlayarak belirli bir izleyici kitlesine ulaşan televizyondur (Köse, 2004, s. 102). Bu bağlamda TRT arşivlerinin 1981 yılındaki bir çocuk yarışmasına dair “Ateş Nedir?” başlıklı videosu örnek gösterilebilir. Bu yayında sunucu iki farklı çocuk grubuna çeşitli sorular yöneltmektedir. Sorular genel sağlık ile ilgilidir. Sunucu hastalık durumunda vücut sıcaklığının nasıl olduğunu ve hangi nedenlerle ateşin yükselebileceğini açıklar. Ardından çocuk gruplarına vücudun normal sıcaklığının ne kadar olduğunu sorar ve ardından doğru yanıtı söyler. Sunucunun sunum tarzı ise yalnızca soruların yanıtlarını almaya yönelik değil aynı zamanda izleyicilere sorudan önce konu ile ilgili bilgi vermeye yöneliktir. Doğru cevabı açıkladıktan sonra konuya dair bilgilendirme yapmaya devam eder (TRT Arşiv, 2020a).

Türkiye’de İletişim Aygıtlarına Medya Arkeolojik Bir Bakış ve Teknolojik Determinizme Türk Toplumunda Bir Örnek

İletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasında onları kullanan kitlenin duyumları önemli bir yer tutmaktadır. Medya arkeolojisi alanında bu konuyu açıklayabilmek için psiko-teknolojiden bahsetmek de gereklidir. Psiko-teknoloji terimi, iletişim alanında 20. yüzyıl başlarında insanlar görsel sisteme dayalı medya teknolojileri ile haşır neşir olmaya başladığında ortaya çıkmış bir terimdir. Bu dönemin yaygın kullanılan görüntülü medya teknolojilerinden biri olan sinemanın, izleyicilerini hareketli resimler ile bir araya getirip bu resimler aracılığı ile onların algılarını, duygu değişimlerini ve psikelerini (ruhsal ya da psikolojik algılamayı) etkilediği düşüncesinden doğmuştur. Psiko-teknoloji terimini ortaya koyan isim film teorisi öncülerinden olarak sayılan Hugo Münsterberg’dir (1863-1916).

Temelinde psişik olanın psikolojik olanla iç içe geçmesine dayanır. Kittler, insanın psikolojisi ve fizyolojisinin medya teknolojisi ile yakın bir ilişkisi olduğunu düşünmüştür. Kittler, teknolojinin etkilerini incelerken felsefeci Lacan’ın psişik alan üçlemesi görüşünden faydalanarak gerçek olan, hayali olan ve sembolik olarak üç kısma ayırmıştır. Kittler’in bu görüşü uyguladığı alan ise beden, psike ve medya arasındaki bağıdır (Parikka, 2017 [2012], s. 97). Sinema alanında psiko-teknoloji sosyalleşmeye dayalı teknolojilerin tek tek resimlerin akışı ile bilinçdışı olarak hareketli algılanması hilesi gibi farkında olmadan zihnin işleyişini

değiştiren konular ile ilgilenir. Hareketin algılanması bir biçimin algılanmasından daha farklıdır. Bu açıdan Ute Holl, sinema filminin oynatıldığı karanlık alanı Plato'nun mağara alegorisine benzer bulmuştur (2017, s.47). Sinema izleyicileri, hareketli resimler sayesinde hareket algılarını kökünden değiştirirler. Medya kullanımlarının algılarını değiştirdiğini fark etmeden adapte olurlar. Bu kapsamda bir örneklem yaratmak konuya daha belirli bir çerçeveden bakmamıza yardımcı olacaktır. Burada kısaca sunulan literatür taraması araştıracağımız konuda daha önceki araştırmaları bilmenin yanı sıra mantıklı ve test edilebilir araştırma soruları veya hipotez geliştirmemizi sağlar. Ele aldığımız araştırmanın amacı Türkiye'de 1987 ve 1999 yıllarında yayınlanan haberlerde medyumun halkı nasıl etkilediği sorusunu yanıtlamaktır. Bu çerçevede ele alınan literatürün de ışığı altında araştırmada şu alt sorulara yanıt aranmaktadır:

- Kablolu telefon ve telefon hattı Türkiye'de nasıl karşılanmıştır?
- Halk telefona nasıl anlamlar yüklemektedir?
- Cep telefonu kullanım açısından halkta nasıl bir izlenim bırakmıştır?
- Halk cep telefonunu nasıl görmektedir?

Araştırma Evreni ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Medya Arkeolojisi kapsamında Türkiye'deki iletişim araçlarıdır. Türkiye'deki iletişim araçlarının kullanıcı kitlenin medya teknolojilerine adapte olması amacıyla örneklem olarak telefonun ilk kullanımları ele alınmıştır. Kitle iletişim araçlarına özellikle yeni nesiller yeni yöntemlere daha çok adapte olmaya yatkın görülmektedir. Bu yönden teknolojik determinizm de araştırma örnekleminin oluşturulmasına yardımcı alanlardan biri olmuştur. Araştırmada sorunsal ve amaçlar da dikkate alınarak, araştırma evreninde "amaçsal örneklem" alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesi için ise içerik analizinden faydalanılmıştır.

TRT arşiv sayfası 1987 yılında telefon direklerinin Türkiye'de nasıl kurulduğunu ve halkın bu yeni medya teknolojisi ile nasıl buluştuğunu gözler önüne sermektedir. Halkın bir medya ürünü olarak telefona gösterdiği bu yoğun ilgi, telefon kuyrukları günümüzde gözlenememektedir. "1987 Yılında Telefon" başlıklı 1987 senesine ait ilk videodaki veriler incelendiğinde ilk olarak bir yenilik olarak telefon direklerinin nasıl kurulduğuna yer vermektedir. Ayrıca telefon hatları kurulup telefon yaygınlaşmadan önce halkın çektiği sıkıntılara odaklandığı ve böylece telefonun gerekliliğinin vurgulandığı gözlemlenilmektedir. Videoda halk genel olarak telefonun yaygınlaşmasından memnun görünmektedir. Ayrıca yer altına döşenen hatlarda şehir altyapısının yetersizliği ve şehir suyunun patlayarak bu kanallara sızması da videoda ortaya konulan bir olgudur. Videonun sonlarına doğru ilk defa telefon

gören bir küme çocuğa telefonun tanıtılması ve bunlardan birine çevirmeli telefon kullandırılması da ayrıca ilgi çekici detaylardır (TRT Arşiv, 2020b)

“Cep Telefonu” başlıklı ikinci videoda ise halkın telefonu normal karşıladığı videonun başlangıcından anlaşılmaktadır. Video “yakın zamana kadar yolda giderken telefonla konuşabileceğiniz aklınıza gelir miydi?” açılışı ile başlamaktadır. Telefon kullanımına çoktan alışmış bir kitle için taşınabilir telefon fikri bir yenilik olarak gözlemlenilmektedir. Bu videoda mobil telefon olarak cep telefonunun tanımına ve Türkiye’deki kullanımına dair veriler verilmektedir. Sadece 12 yıl sonrasında ortaya konulan bu videoda toplumun yavaş yavaş ‘mobil telefon’ olarak tanıtılan cep telefonuna geçişi kolayca benimsediği ve telefon kullanmayı artık yadırgamadığı çıkarılabilecek bir sonuçtur. Asgari maaş ile geçinen kişilerde bile cep telefonu olması videoda gözlemlenilebilecek başka bir olgudur. TRT’nin 1999 yılında cep telefonu ile ilgili haberinde röportaj yapılan çoğu kişinin cep telefonunu yenilik olmasıyla birlikte benimsemesi ve iletişim cihazı olmasının yanı sıra bir ‘statü sembolü’ olarak görmesi ilgi çekicidir. Röportaj yapılan kişilerden orta yaşlarda bir bayanın cep telefonu ile ilgili “kalabalığın içinde konuşulması biraz hoş olmuyor gibime geliyor” yorumu, adapte sürecine henüz alışmamış bir kitlenin de o zamanlar mevcut olduğunu göstermektedir. Günümüzde ise gelişen teknoloji ile cep telefonları çeşitli fonksiyonlarda ve her yerde kullanılabilirlikle birlikte, ‘statü sembolü’ olarak kullanımı günümüzde de devam etmekte olan bir bakış açısıdır (TRT Arşiv, 2020c)

Ele alınan her iki örnekte de halktan çeşitli yaş gruplarında insanlara fikirlerinin sorulması heterojen bir ortam sağlamakla birlikte, iki farklı dönemde incelenen aynı prensibe dayalı medyanın farklı tepkiler alması dikkati çekmektedir. Telefonun ilk defa yurdumuza gelişi temel bir kullanım alışkanlığını öğrenmeyi gerektirmekteyken, cep telefonu onun bir uzantısı olarak hali hazırda telefon kullanmaya adapte olan bir topluma taşıma kolaylığı sağlaması yönünden bir yenilik sunmuştur.

Dijital Medyanın Yükselişi ve Medya Arkeolojisinde Arşiv Kavramı

21. yüzyılda toplumun genç bireyleri temel yardımcı öge olarak internet ağı aracılığı ile tarayıcıları ve dijital arşivleri kullanmaktadırlar. İnsanların tarihsel olarak teknolojik depolama yöntemleri olarak medya tarihi anlatılarında bilgisayarlar; papirüsten kağıda, kağıttan matbaaya ve matbu malzemeleri örgütleyen enformasyon yönetim sistemine giden zincirlerinde son halkadır. Medya arkeolojisi, “dinamik medya arşivleri” olarak tanımladığı modern enformasyon depolama teknik ve sosyal yöntemlerini yeni medyanın kültürü nasıl arşivlediği konusuna değinerek araştırır. Bu anlamda Parikka, ‘arşiv’ kelimesini Foucault’un kullandığı anlamıyla ele almıştır. Teknolojik olarak popüler kültürü belirleyici yeni sosyal

medya arşivlerinde (Facebook, Youtube, Google vb.) tüketen kitlenin istekleri hakkında daha fazla değerlendirmek, yeniden kullanmak ve yeniden satış amacıyla veri toplanmasının yanı sıra; çok kullanılan ve çok aratılan öğeler toplumun kültürel değerini ve kullanılan sosyal terimleri incelemek açısından bilgilendiricidir. Parikka, “Medya arkeolojisi arşivle başlar” diyerek insanın bilgi birikimini depolamasının medya arkeolojisi açısından önemini vurgulamıştır (2017 [2012], s. 145). Geçmiş dönem medya araçlarını ve icatlarını incelemek için medya arkeolojisi sıklıkla geçmiş arşivlere başvurur.

Örneğin Kittler, Foucault’un kitap ve yazılı belge arşivlerini incelediği yöntemle medyayı incelemiştir. Medya arkeolojisi yazarları, kültür pratikleri, söylemleri ve hangi ortamda ortaya çıktıkları gibi konuları teknolojik determinizmi de yardımcı bir öğe olarak kabul ederek medya teknolojileri kapsamında incelemiştir. Geçmiş konu alan bütün teknolojik kazılar bugünün insan-araç ilişkisini temellendirmeyi ve ayrıntılı biçimde ortaya koymayı amaçlar. İletişim aygıtlarının yüzeyleri değiştikçe kullandıkları teknolojik sistem ve yazılımlar da doğru orantılı gelişme göstermiştir. Sosyal ağ kültürü, sözlü ve yazılı kültürden sonra gelen görsel kültürün bir parçasıdır. Görsel kültür; W.J.T. Mitchell tarafından görsel deneyimin sosyal ve kültürel incelemesi olarak tanımlanmıştır. İnsanın gördüğü şeyi nasıl gördüğüne ve bunu nasıl yorumladığına dayanır. Mitchell, Resim Kuramı (Picture Theory, 1994) kitabında yazılı kültürün imgeler aracılığıyla nasıl görsel kültüre dönüştüğünden bahsetmiştir. Televizyon ve diğer görsel-işitsel medya ile yeni bir algılama süreci başlatan imge egemen bu kültürel değişim; yazılı kültürden görüntülü kültüre dönüş, resme dönüş ya da kısaca görsel kültür olarak adlandırılmıştır. İnternet ve gelişen teknoloji ile internetin hayatımızda önemli bir yer kaplaması görsel kültürün de farklı alt anlamlar kazanmasına yol açmıştır. Resim ve fotoğraflar, hareketli resimler ve videolar görüldüğünden fazla anlam taşıyan birer “imge” hâline gelmiştir. Sosyal ağ kültürü, birer imgeye dönüşen bu resim, fotoğraf ve videoların içerdiği “imge” kültürünün, dijital ortama kodlanmış yazı ve dosya verilerinin artan bilgisayar yazılımları ve mobil ağ teknolojileri ile belli başlı oluşturduğu limitsiz kültür öğelerinin tamamıdır. Sosyal ağ kültüründe belge, dosya ve nesnelere daha kolay bulunabilir ve takip edilebilir hâle gelmiştir. Sosyal medya kültüründeki etiketleme uygulamasının sağladığı kullanıcılar tarafından konulan etiketler ile oluşan bir sınıflandırma sistemi ile (folksonomi); yeni içerik üretme, paylaşma ve örgütlenme biçimleri, daha önce edebi kültürün kullandığı bilgi ve içerik yönetimi usullerinden daha kolay olmakla birlikte daha dinamik bir işlev sunar (Parikka, 2017 [2012], s. 155). Dolayısıyla yazılım kültürü, kültürel belleği kullanım açısından yeniden kodlamaktadır. Tarihsel kültürel değişimlerde, toplumun kültürünü oluşturan ve değiştiren determinist etmenler fiziksel katmanlar hâlinde

koruma gerektiren tarihsel nesnelere olarak bulunurken, depolama ile uğraşan dijitalleşmiş kültürel determinist etmenler nesneye dayalı korumadan süreç ve zamana dayalı süreç koruma (yazılıma dayalı korumaya) geçmiştir (Parikka, 2017 [2012], s. 151). İnsanlar, artık kendi benliklerini oluşturan ve yaşadıkları zaman diliminin özelliklerini koruyan nesnelere (fotoğraf, video, belge gibi) dijital ortamda oluşturulduğu zaman ile etiketlenen birer veri olarak depolanmaktadır. Bu dijitalleşme, aslında, önemli malzemelerin bizden sonraki kuşaklar için korunmasına duyulan bir pratik ilgi dalgasının temsilidir. Yer kaplamadan ve aşırı bozulmaya uğramadan olabildiğince çok bilginin kaydedilebilmesi mantığına dayandırılmıştır. Varoluşunun bilgisini sonraki nesillere aktarma isteği insanın başlangıçtan beri sürdürdüğü bir ihtiyaçtır. Dijital ortam ve yazılım sistemleri de bu ihtiyaçtan doğmuştur.

21. yüzyıl medya teknolojilerini kullanan genç kitle, medyanın hızla yarattığı ve yok ettiği akımlara adapte olarak kendi tüketim kültürlerini yaratırken bir yandan da medya aygıtlarının dayattığı kullanım alışkanlıklarının kölesi hâline gelmektedirler. Günlük hayatta enformasyon ihtiyacı ile kullanım alışkanlığı edindiğimiz medya teknolojileri kullanıcı kitlesini hem üretici hem tüketici olarak konumlandırarak onu kendi sistemlerinin parçası hâline getirmektedirler. Kullanılan medya teknolojileri ise oldukça çeşitlilik göstermektedir. İnternet ve ağ teknolojisinin getirdiği sosyal ağlar, hem iletişim kurmak hem de verileri depolamak ve sunmak için uluslararası veri bankaları gibi çalışmaktadır. Sosyal ağlar üzerinden oluşturulan arşivler hem sosyal hem mesleki anlamda başarıları ve anları depolamak için sanal bir profil oluşturarak kullanıcılara sınırsız fayda sağlamaktadırlar. 21. yüzyıl medya teknolojileri açısından radyo, televizyon, dergi, gazete gibi medya yanı sıra ilk olarak bilişim teknolojileri kapsamında ele alınan ancak zamanla ağ sistemleri sayesinde iletişim aracı kategorisinde gösterilen bilgisayar ve internet teknolojileri kitleler tarafından bir arada kullanılmaktadır. Bunun kullanıcı kitle ve medya araştırmacıları açısından oluşturduğu kullanımsal ve bilişsel zorlukları gözle görünür kılmak için teknik ve teknolojik süreçleri incelemek amacıyla medya arkeolojisi ortaya konulmuştur.

Sonuç

İletişim teknolojilerinin evrimini ele alarak, geleneksel medya ve yeni medyayı geçmişten günümüze teknik ve psiko-teknik etkilerini göstermek amacıyla yapılan bu araştırmada ortaya konulan ilk tespit insanların araçlar iletişim kurma yöntemleri oluşturmaları ve kullanım alışkanlıklarının eski çağlara kadar uzanmakta olduğudur. Medya Arkeolojisi, inceleme konuları ve bu konuların ayrıntılı inceleme yapabilmek amacıyla faydalandığı farklı alanlar dolayısıyla yenilikçi ve kapsamlı bir çalışma ortamı oluşturmaktadır. Medya arkeolojisi unutulmuş idealar ve teknoloji öncesi düşünülmüş

icatların somut nesnelere olarak bugün kullandığımız medya araçları ve teknolojilerini oluşturmadaki önemini ortaya koymuştur. Medya arkeolojisi kapsamında medya teknolojilerini incelemek insanlığı teknolojik açıdan hızlı bir şekilde yeni bir çağa getiren süreçleri ve aygıtların tarihini tanımasını sağlamıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren teknolojinin durdurulamaz bir hızda gelişmesi, bunun iletişim aletlerine de yansması ve bunun toplumsal açıdan sonuçları ve gelecekteki getirilerini gözler önüne sermek için medya arkeolojisinin ele aldığı geçmişteki iletişim aygıtları ve bu aygıtları oluşturan düşünce sistemlerinin arkeolojik anlamda derinlemesine incelemelerin bulgularına ihtiyaç vardır.

Psiko- teknoloji ve teknolojik determinizm anlamında verilen Türkiye’de telefonun ilk kullanımı ile ilgili örnekleme ortaya konulduğu gibi gelişen teknoloji her defasında farklı bir kullanım amacına hizmet edilerek kendinden önce gelen teknolojilerin yeni bir sunumu hâline gelir. Sonuç olarak, medya arkeolojisi kapsamında iletişim teknolojileri incelendiğinde yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı şartların kitleleri daha önceki medyanın getirdiği şartlar altında onaylanmayı gerektiren merkezi bir gereklilik getirdiği gözlemlenmiştir. Her sosyal savaşın şimdi devlet tarafından kendini onaylatması gerekmektedir ancak enformasyon üretiminin hızına yetişmek, tam olarak devletin yapamadığı bir durumdur. İnsanlar da tıpkı araçlar gibi gündelik yaşamdaki roller ve sosyal yapılar değiştikçe, bunlara adapte olmakta ve değişimleri göz önünde bulundurarak davranış ve alışkanlıklar edinmektedirler. Medya arkeolojisi bütün bunları gözlemlerken bize daha objektif ve kapsamlı bir araştırma alanı sağlamıştır. Teknolojik determinizm kapsamında medya teknolojileri insanların yeni alışkanlıklar kazanmasına neden olmaktadır. Bu şekilde medya teknolojilerinin yalnızca toplumun şartlarını belirlemediği onun etik, ahlak, kültürel ve siyasi yapısını da değiştirici olduğu sonucuna varılmıştır. Medya teknolojileri McLuhan’ın da belirttiği şekilde insanın vazgeçilmez bir uzvu olmakta ve başlangıçta insanlar medyayı yönetirken modern çağda medya kontrolü ele almaktadır. Özellikle genç kitle, internet ağı ile ortaya çıkan yeni medyanın kullanım alışkanlıklarına bağımlı olmakta ve hem üretici hem de tüketici olarak medyanın yarattığı gelip geçici kültüre uyum sağlama zorunluluğu hissetmektedir. Televizyon, sinema gibi görsel medya izleyici kitlenin gerçeklik algısını değiştirmekte, yeni medya ortamında popülerlik kazanan bir metayı tüketim ürününe dönüştürmede büyük rol oynamaktadır. Özellikle sosyal medya ve ağ sistemlerinin ortaya koyduğu kullanımlar, medyayı yönetici insanı ise tüketici konumuna koymaktadır. İletişim teknolojilerinin insan ve medyum arasındaki etkileşimini ilk icat ve fikirlerden yola çıkarak gözlemleyebilmek için medya arkeolojisinin iyi bir metodolojidir ve bu alanda çalışmaların sürdürülmesi gelecekte de iletişim bilimciler için pek çok alanda kolaylık sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alparslan, Metin, Hititolojiye Giriş. 1. Basım. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2009.
- Alvarez, Mauricio Ramos. “Modern Technology and Technological Determinism: The Empire Strikes Again”. Bulletin of Science Technology & Society. Volume: 19 issue: 5, 1999, ss.403-410.
- Bahar, Hasan. Eskiçağ Uygarlıkları. 1. Basım. Konya: Kömen Yayınları, 2015.
- Cicero, M. T. On Invention. The Best Kind of Orator. Topics. H. M. Hubbell (çev.). The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1949
- Eco, Umberto. Günlük Yaşamdan Sanata. 7.Basım. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2018.
- Ernst, Wolfgang. “Telling versus Counting: A Media-Archaeological Point of View”, Ed. Huhtamo, Erkki ve Jussi Parikka (Ed.). Media Archeology Approaches, Applications and Implications, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2011.
- Holl, Ute. Cinema, Trance, Cybernetics, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017.
- Innis, Harold. İmparatorluk ve İletişim Araçları, Nurcan Törel (çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi, 2006
- Jenks, Chris. Visual Culture. London : Routledge, 2002
- Kittler, Friedrich A. Gramophone, Film, Typewriter. Geoffrey Winthrop–Young (çev.). California: Stanford University Press, 1999.
- Köse, Hüseyin. Bourdieu Medyaya Karşı, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 2004.
- Mcluhan, Marshall, Quentin Fiore ve Jerome Agel. The Medium is the Message. New York, London, Toronto: Gingko Press, 1967.
- Mcluhan, Marshall. Understanding Media. London and New York: Routledge Classics, 2010.
- Ong, Walter. Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojikleşmesi. Sema Postacıoğlu Banon (çev.). 5.Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2014
- Parikka, Jussi. Digital Memory and the Archive: 147-157, Minnesota – London, University of Minnesota Press, 2013, s. 147-157.
- Parikka, Jussi. Medya Arkeolojisi Nedir?. Ebru Kılıç (çev.). 1. Basım, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Walker, John A ve Sarah Chaplin. Visual Culture: An Introduction, Manchester-New York: Manchester University Press, 1997.
- Zielinski, Siegfried. Audiovisions: Cinema and Television as Entr’Actes in History, Gloria Custance (çev.), Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.

Zielinski, Siegfried. Deep Time of the Media Toward an Archaeology of Hearing and Seeing
by Technical Means. Gloria Custance (çev.). Cambridge-London: The MIT Press, 2008.

Web Kaynakları

TRT Arşiv. (2020a, 23 Mart). Ateş Nedir? . [Facebook videosu] Erişim adresi:

<https://www.facebook.com/trtarsiv/videos/227681908618631/>

TRT Arşiv. (2020b, 23 Mart). 1987 Yılında Telefon. [Facebook videosu] Erişim adresi:

<https://www.facebook.com/trtarsiv/videos/867903086896953/>

TRT Arşiv. (2020c, 23 Mart). Cep Telefonu. [Facebook videosu] Erişim adresi:

<https://www.facebook.com/trtarsiv/videos/502977543934070/>